

Opvoednetwerken versterken het leerproces van ouders

Een alternatief beleidsverhaal over ouders steunen

Margreth Hoek

Alle ouders hebben wel eens vragen over de opvoeding van hun kinderen, aldus het Expertisecentrum Opvoedingsondersteuning van het Nederlands Jeugd Instituut (voorheen NIZW). De rol van vaders in de dagelijkse opvoeding neemt toe, maar moeders blijven meestal degenen die de meeste tijd besteden aan het grootbrengen van de kinderen. Vragen over het opvoeden stellen vaders en moeders het liefst aan elkaar. De levenspartner is de belangrijkste gesprekspartner over de opvoeding, gevolgd door andere ouders, vrienden of familie (Bolt, 2000; Nijsten, 1998; Pels, 1998; Pels & Distelbrink, 2000; Rispen, Hermanns, & Meeus, 1996; Zeijl, Crone, Wiefelerink, Keuzenkamp & Reijneveld, 2005). Ouders praten met belangrijke anderen over de opvoeding. Daarnaast zijn er andere formele informatiebronnen aanwezig zoals: internet, de opvoedtelefoon, het consultatiebureau, de huisarts, de opvoedwinkel, televisieprogramma's, boeken en tijdschriften. In Nederland bestaat een brede waaier aan activiteiten met betrekking tot opvoedingsondersteuning. Moeders zijn de grootste doelgroep van deze formele ondersteuning.

De term opvoedingsondersteuning is behoorlijk jong en raakte pas vanaf 1992 in zwang (Hermanns, Leseman, Van Erp

& Berkenbosch, 1994, p. 2) Vanaf de jaren zestig heeft opvoedingsvoorlichting zich ontwikkeld tot opvoedingsondersteuning (Bakker, 1993). Deze ontwikkeling is mede gestimuleerd door het landelijke overheidsbeleid opvoedingsondersteuning. Voor mijn promotieonderzoek heb ik deze beleidsontwikkeling onder de loep genomen. Uit beleidsteksten over opvoedingsondersteuning die tussen 1979 en 2003 zijn verschenen, heb ik vier beleidsverhalen over opvoedingsondersteuning geconstrueerd. Beleidsverhalen bieden de mogelijkheid om de totstandkoming van en veranderingen in betekenissen van zorg en verantwoordelijkheid te analyseren. Deze betekenissen veranderen en staan niet op zichzelf, zij komen tot uitdrukking binnen een bepaalde context. Een narratieve analyse verheldert deze context. Een beleidsverhaal toont een verband tussen een oorzaak van beleidsproblemen en de gekozen oplossing en die impliceert ideeën over wenselijke zorg en een verdeling van verantwoordelijkheid. Deze betekenissen van zorg en verantwoordelijkheid heb ik vanuit zorgethisch perspectief geëvalueerd. Deze evaluatie vormde de basis voor aanzetten tot het aanscherpen van het denken over opvoeden, ondersteuning en overheidsbeleid (Hoek, 2007b).

Mijn onderzoek sluit aan bij het zorgethisch perspectief zoals dat is ontwikkeld door Joan Tronto (1993; 1995) en Selma Sevenhuijsen (1996; 2000; 2004). Zorgethiek is verbonden met het formuleren, interpreteren van een zorgbehoefte en het reageren daarop. Mijn herformulering van zorgbehoefte rond opvoeden gaat in eerste instantie niet over sekse, maar over wie het beleidsprobleem definieert, wat als oorzaak en wat als oplossing wordt gezien. Mijn onderzoek gaat over definiëeringsmacht, over lacunes in ideevorming en de niet gehoorde stemmen van ouders, moeders en vaders. Probleemdefinities zijn vooral beschreven vanuit het perspectief van 'het' kind. Voorts laat onderzoek zien dat vrouwen niet alleen het leeuwendeel van de dagelijkse opvoeding op zich nemen, maar ook oververtegenwoordigd zijn in informele opvoedingsnetwerken. Het zijn dus vooral hun stemmen die niet doorklinken in de beleidsdefinities.

In dit artikel onderbouw ik het idee dat de overheid niet alleen oog moet hebben voor de ontwikkeling van kinderen maar ook voor de kwetsbaarheid van ouders. Hun leerproces als ouder kan stagneren; zij kunnen ontheemd raken in het ouderschap. Beter zicht krijgen op de kwetsbaarheid van ouders, betekent ook dat de kwetsbaarheid van kinderen met aanmodderende ouders helderder in beeld komt.

Het betoog is als volgt opgebouwd. Allereerst introduceer ik globaal mijn onderzoeksmethode. Vervolgens evalueer ik de oorzakelijke betooglijnen van de vier beleidsverhalen. Ik constateer een lacune in de ideevorming over opvoeden en wijs op de ontbrekende stem van ouders. Tegelijkertijd constateer ik dat impliciet wordt verondersteld dat alle ouders het opvoeden zouden kunnen leren. Dit is vanuit zorgethisch perspectief een interessante

veronderstelling omdat het aanknopingspunten biedt voor een herformulering van behoeften aan ondersteuning bij het opvoeden. Opvoeden kan worden gezien als leerproces van ouders tot 'goed genoeg'-opvoeders. Dit betekent dat andere vragen relevant worden in het beleidsdebat over opvoedingsondersteuning zoals: wat leren ouders zoal bij het grootbrengen; hoe leren ze dat en waardoor verloopt het leerproces bij de ene ouder soepeler dan bij de andere; kunnen alle ouders het opvoeden leren? Kennis over het leerproces kan mogelijk worden vertaald naar ander beleid dat ouders steunt bij het grootbrengen van hun kinderen en beleid dat kinderen beschermt voor aanmodderende ouders die het opvoeden niet (snel genoeg) onder de knie krijgen. In dit artikel ga ik dieper in op één aspect van hoe ouders het opvoeden leren: uitwisseling van ervaringen binnen het informele opvoednetwerk versterkt het leerproces van ouders. Het overheidsbeleid zou hiervoor meer oog kunnen hebben.

Het traceren van beleidsverhalen in beleidsteksten

Mijn analyse bouwt voort op het idee van diverse politicologen dat beleidsverhalen een belangrijke rol spelen bij de totstandkoming van beleid. Zo ziet Maarten Hajer (1990, p. 4) politiek als een proces waarin verschillende deelnemers coalities vormen rond specifieke verhaallijnen. Debora Stone (1997) stelt dat beleidsproblemen in hun beschrijving gewoonlijk een narratieve (verhalende) structuur hebben. Elk beleidsprobleem beschrijft een beginsituatie, die als onwenselijk wordt benoemd. Vervolgens wordt verduidelijkt dat veranderingen mogelijk zijn: de onwenselijke situatie hoeft niet langer voort te duren. Er is een oplossing die leidt tot een nieuwe, meer wenselijke situatie. Carol Lee Bacchi (1999)

Bron: JSO expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding

wijst op de verschillende gezichten die beleidsproblemen kunnen krijgen. Problemen worden op een bepaalde manier waargenomen en over problemen wordt op een bepaalde manier nagedacht. Deze waarneming en de manier van denken heeft effect op de formulering van de geëigende reactie of oplossing. Een andere waarneming van het beleidsprobleem zou andere oplossingen zichtbaar maken, aldus Bacchi. Dit fenomeen is ook zichtbaar in de beleidsteksten opvoedingsondersteuning. In mijn proefschrift toon ik aan dat er tussen 1979 en 2003 vier verschillende beleidsverhalen zijn ontwikkeld over opvoedingsondersteuning: het ontplooiingsverhaal, het gelijke kansenverhaal, het preventieverhaal en het controleverhaal.

Weinig oog voor de kwetsbaarheid van ouders

Alle vier de beleidsverhalen delen de opvattingen dat ouders bij de opvoeding van hun kinderen in meer of mindere mate ondersteuning zouden moeten krijgen. Elk beleidsverhaal presenteert een andere reden waarom ondersteuning noodzakelijk is. In het ontplooiingsverhaal is het uit-

gangspunt dat alle ouders opvoedingsvragen hebben. Dit is het enige beleidsverhaal waarin het beleidsprobleem geformuleerd is vanuit het perspectief van ouders. Het achterliggende idee is dat ouders zich moeten kunnen ontplooiën als opvoeder en in andere rollen. Het gelijke kansenverhaal wil kinderen van allochtone en lager opgeleide ouders dezelfde ontwikkelingskansen bieden als kinderen met hoger opgeleide ouders. In het preventieverhaal ligt de focus op het traceren van overbelaste ouders die mogelijk een risico vormen voor de gezonde ontwikkeling van hun kind. Door opvoedingsondersteuning aan te bieden aan deze ouders zouden kinderen later minder of geen gedragsproblemen ontwikkelen. Het controleverhaal wil verhinderen dat jongeren carrière maken in de criminaliteit. Als ouders van kinderen die door de politie zijn betrapt op grensverleggend, crimineel gedrag, te weinig opvoedkundige vaardigheden hebben, moeten zij worden ondersteund. Opvoedingsondersteuning moet deze ouders helpen hun kinderen terug te zetten op het rechte pad.

Het gelijke kansenverhaal, het preventieverhaal en het controleverhaal zijn de dominante beleidsverhalen. In deze verhalen

staat bij de beschrijvingen van de beleidsproblemen het perspectief van kinderen en de samenleving centraal. In de oorzakelijke betooglijn komt opvoeden naar voren als de oorzaak voor verschillende toekomstige kindproblemen zoals onderwijsachterstanden, gedragsproblemen en criminaliteit die een kostenpost kunnen vormen voor de toekomstige samenleving. In deze beleidsverhalen is een pedagogisch discoustype dominant waarin de ontwikkeling van het kind centraal staat.¹ Bij het evalueren van de vier beleidsverhalen vielen mij twee dingen op: ten eerste is ideevorming over opvoeden marginaal, ik noem dit een lacune in het beleidsdebat; ten tweede ontbreekt de stem van ouders.

De lacune in de ideevorming over opvoeden in de onderzochte beleidsteksten is het eerste punt. In de oorzakelijke betooglijnen van alle vier de beleidsverhalen speelt opvoeden een cruciale rol aangezien opvoeden in de drie dominante beleidsverhalen als de oorzaak van toekomstige problemen wordt gezien. Ondersteuning bij het opvoeden wordt gepresenteerd als de manier om deze problemen te voorkomen. Je zou dan toch verwachten dat men poogt meer zicht te krijgen op de dagelijkse opvoeding. Wat doen ouders precies, wat gaat goed, wat gaat fout, wat kunnen ouders anders, et cetera? Deze ideevorming is minimaal. Ik zie twee redenen waarom deze ideevorming in beleidsteksten niet wordt gestimuleerd. Ten eerste benoemen politici de 'gewone' opvoeding als niet-politiek en daarmee valt ze onder de verantwoordelijkheid van de persoonlijke sfeer. Bepaalde opvattingen over wenselijke zorg blijven zo uitgesloten van de beschrijving van opvoeding als politiek probleem (zie ook Tronto, 1993). Ten tweede lijkt politieke aandacht voor de 'gewone' opvoeding overbodig omdat de meeste kinderen – de

teksten noemen vaak 85 procent – uiteindelijk opgroeien tot wenselijke burgers. Het gaat goed, dus waarom zou je meer willen weten over de gewone opvoeding?

De ontbrekende stem van ouders is het tweede opvallende punt. Ouders spelen een belangrijke rol in de oorzakelijke betooglijn. De overheid heeft duidelijke verwachtingen van haar burgers als opvoeders. Impliciet komt opvoeden naar voren als een aspect van burgerschap, ik noem dit opvoedend burgerschap. De overheid verwacht van ouders dat zij hun kinderen grootbrengen tot wenselijke burgers. Toch ontbreekt hun stem in het beleidsdebat. Het is de overheid die oordeelt over ouders. Sommige van hen zouden gebrekkige opvoedkundige vaardigheden hebben en dankzij opvoedingsondersteuning het opvoeden alsnog kunnen leren. Van anderen – de grootste groep – wordt verondersteld dat zij het opvoeden vanzelf wel kunnen. De impliciete verwachting dat ouders het opvoeden (alsnog) kunnen leren biedt discursieve ruimte voor de zorgethiek.

Sevenhuijsen (1996, p. 36) vindt het belangrijk om morele ervaringen rond zorg ook aan de orde te stellen vanuit het perspectief van de zorgverleners en -ontvangers. Volgens Tronto (1995) is een mogelijk gevolg dat het morele vocabulaire verandert en de definiëring van problemen en oplossingen. Sevenhuijsen wil discursieve ruimte laten ontstaan voor deze verhalen van ervaringsdeskundigen. Deze nieuwe verhalen kunnen niet in het luchtledige worden geïntroduceerd, zij moeten zo veel mogelijk aansluiten bij de argumentaties over zorg in bestaande politieke en publieke discussies. Zo kan discursieve ruimte ontstaan voor een alternatief moreel discours over de verantwoordelijkheid voor en de kwaliteit van de gezinsopvoeding.

Aansluiten bij het huidige beleidsdiscours is mogelijk door het grootbrengen van kinderen impliciet te zien als een aspect van burgerschap. Het idee van opvoedend burgerschap kan inhoudelijk worden uitgewerkt door nadere invulling te geven aan het impliciete idee dat opvoeden een leerproces is voor ouders. Deze educatieve verwachting is aanwezig in alle vier de beleidsverhalen en verdient nadere beschouwing. Ik zie hierin discursieve ruimte voor het ontwikkelen van een pedagogisch discourstype waarin het leerproces van ouders tot 'goed genoeg'-opvoeders centraal staat. Dit nieuwe discourstype past naast het dominante discourstype dat vooral focust op de ontwikkeling van kinderen.

Opvoeden als gezinspraktijk

Joan Tronto (1993) heeft zorg gedefinieerd als een sociale praktijk om meer zicht te krijgen op wat zorg behelst. Mijn voorstel is ook opvoeden te definiëren als een sociale praktijk, om precies te zijn, een gezinspraktijk. Het concept gezinspraktijk is geïntroduceerd door David Morgan (1996) die de aandacht wilde vestigen op hoe mensen gezinsrelaties vormgeven. Het gezinsleven bestaat volgens hem uit activiteiten als liefhebben, seksualiteit, geboorte, voeden, een inkomen verwerven, opvoeden en ontspanning. Deze activiteiten zijn niet eenmalig maar vinden voortdurend en in onderlinge verwevenheid plaats. Tegelijkertijd hebben gezinspraktijken een open karakter; ze kunnen veranderen en een andere invulling krijgen. Bren Neale (2000) wijst op het feit dat de relaties binnen familieverbanden gebaseerd lijken op juridische en biologische principes, maar daarnaast bestaan ze uit een individualistische, flexibele en een affectieve component. Verbintenissen krijgen betekenis binnen no-

ties van liefde, zorg, respect, emotionele communicatie, verbintenis en toewijding. Familierelaties hebben een vloeibaar en onderhandelbaar karakter en zijn verbonden met de biografie van de familieleden (zie ook Barnes, 2006; Finch, 1989; Finch & Mason, 1993). Ouders ontwikkelen verhalen over hun unieke weg naar ouderschap op basis van de eigen levensgeschiedenis, hun gezinssituatie, en eigen gevoelens rond de betekenis van gezin en ouderlijke identiteit (Shapiro, 2007).

Het idee dat opvoeden een gezinspraktijk is, kan verder worden uitgewerkt aan de hand van de ideevorming van Alice van der Pas (1996; 2003; 2005). Zij biedt een uitgewerkte visie op ouderschap en opvoeding. Aanvullend op het kindgerichte perspectief van vooral ontwikkelingspsychologie en pedagogiek, introduceert zij een definitie van ouderschap met de ouderlijke ervaring als middelpunt. Haar uitgangspunt is dat elke ouder een besef van verantwoordelijk-zijn heeft. Ouderschap is een ethische relatie van de ouder met het kind en wordt uitgedrukt in een besef van verantwoordelijk-zijn van de ouder voor het ondefinieerbare belang van zijn of haar kind. Dit besef heeft een alles-of-niets kwaliteit, is onvoorwaardelijk en kent geen tijdslimiet (2003, p. 42). Opvoeden kan dus worden gezien als een sociale praktijk waarin ouders het 'goede' willen doen. De vraag is hoe ouders vormgeven aan dit 'goede'.

Opvoeden als leerproces

Van der Pas typeert de vloeibare relatie tussen ouder en kind als een onophoudelijk leerproces (1996; 2003). Het besef van verantwoordelijk-zijn speelt hierin een belangrijke rol. Dat besef kan worden gezien als een veelal onbewuste toezegging aan het kind: 'ja, ik wil jouw ouder zijn' (2007, p. 21). Het is een soort toezegging waarvan

een ouder zich pas bewust wordt, als hij of zij deze niet is nagekomen. Deze bewustwording van opvoedkundig falen – als het te laat is – maakt het besef tot een soort alarmbel. En in die zin typeer ik het als een katalysator in het leerproces van ouders. Ouders falen want het lukt niet om ‘het goede’ te doen. Het alarm rinkelt, maar dat wil niet zeggen dat ouders weten wat zij wel zouden moeten doen. Het grootbrengen van het kind leren ouders in de dagelijkse praktijk. Opvoeden gebeurt naast vele andere activiteiten zoals koken, autorijden, boodschappen doen, gasten ontvangen et cetera. Het stopt nooit en gaat ook door als de omstandigheden niet meewerken, bijvoorbeeld als vader of moeder ziek is, er ontslag dreigt of dealers de buurt onveilig maken. Ouders willen het ‘goede’ doen en tegelijkertijd is er geen Tomtom die ouders de juiste weg wijst. Falen hoort bij het opvoeden.

Zicht krijgen en houden op het kind is essentieel in het leerproces. Ouders wikken en wegen over de timing en dosering van vijf opvoedkundige gedragingen: zij bieden veiligheid en verzorging, houden zicht op het kind, stellen eisen en trekken grenzen. De kunst van het opvoeden ligt volgens Van der Pas niet in het eigen maken van één van deze gedragingen maar in het beslissen op welke momenten welke dosering van deze vaardigheden passend is. Zo stellen ouders al timend en doserend een opvoedkundig dieet samen. Ouders leren door eindeloze herhalingen en kleine veranderingen met vallen en opstaan opvoeden. Soms stagneert het leerproces van ouders bijvoorbeeld doordat zij worden geconfronteerd met hun onaangename emoties. Het besef van verantwoordelijk-zijn slaat alarm, ouders hebben het gevoel dat zij in hun eigen ogen falen. Het is tijd om afstand te nemen en te reflecteren op het handelen, het den-

ken en de emotieregulatie. Dit reflecteren gebeurt niet in een isolement, ouders zoeken informatie en gesprekspartners. Zij stellen vragen over het kind, het opvoeden, de uitgangspunten, hun reacties en acties.

Deze opvoedkundige vragen worden in het ontplooiingsverhaal geïnterpreteerd als opvoedingsonzekerheid. Ouders daarentegen interpreteren hun vragen of onzekerheid anders. Zo maakt Jeanette Doornenbal (1997) duidelijk dat een groot deel van de ouders zich in hun opvoedkundig handelen regelmatig onzeker voelt. Ouders zien dit echter niet als een risico, maar als een voorwaarde voor goed ouderschap: er is niet één weg. Deze gezonde twijfel hoort bij het opvoeden. Het laat zien dat ouders nadenken over het opvoeden en betekenis geven aan de opvoedpraktijk waarin zij dagelijks actief zijn. Doornenbal en Van der Pas laten zien dat ouders denkende mensen zijn, en dat zij reflecteren op de opvoeding (zie ook Marienau & Joy, 2006). Ik interpreteer vragen van ouders als een essentieel onderdeel van hun leerproces en daarmee wijk ik af van het dominante beleidsdiscours over ouders, opvoedkundige vragen en opvoedingsondersteuning.

Vragen stellen over het opvoeden is een respectabele vaardigheid. Deze interpretatie is relevant want ze heeft verschillende betekenisveranderingen tot gevolg. Ten eerste schetst ze een positiever beeld van ouders: zij zijn niet langer onzeker, maar mensen die nadenken over het opvoeden en dit openlijk durven te bevragen. Zij zoeken informatie, toetsen hun ervaringen en openen een dialoog met derden. Ten tweede verandert de betekenis van opvoeden. Marina Jonkers (2003, p. 132) wijst erop dat ‘opvoedonzekerheid’ een ‘zekerheid’ veronderstelt die er in de opvoedpraktijk per definitie niet is. Het duiden van ouderlijke twijfels als opvoedonzekerheid gaat gepaard

met een impliciete problematisering van die onzekerheid. Het is alsof ouders moeten kiezen voor een eenduidig opvoedingskader dat hun zekerheid zou kunnen verschaffen, aldus Jonkers. Het hierboven gepresenteerde idee dat opvoeden kan worden gezien als een gezinspraktijk waarin ouders wikken en wegen, en reflecteren impliceert dat zekerheid niet bestaat in de opvoedpraktijk. Ten slotte verandert de hiërarchie tussen ouder en deskundige. De deskundigen hebben niet langer 'de' kennis over 'het' opvoeden in pacht. Samen met ouders kunnen zij onderzoeken waardoor hun leerproces vastloopt. Het proces weer vlottrekken moet het doel van steun aan ouders zijn.

Uitwisseling met het informele opvoedingsnetwerk speelt een belangrijke rol in het leerproces. De onderzochte beleids teksten onderkennen het belang van opvoednetwerken: het kleiner worden van opvoednetwerken is onderdeel van de probleembeschrijving van het preventieverhaal en het ontplooiingsverhaal. Als oplossing wordt meer ondersteuning door deskundigen gepresenteerd. Deze oorzakelijke betooglijn over de functie van het informele opvoednetwerk wil ik nuanceren aan de hand van literatuuronderzoek. Dat opvoedwerken kleiner worden, betekent nog niet dat zij aan belang hebben ingeboet.

Het belang van informele opvoednetwerken

De sociologe Linda Bolt (2000) heeft het opvoednetwerk – de belangrijke anderen met wie ouders over opvoeding praten en van wie zij steun ontvangen – in kaart gebracht. Zij vroeg zich af hoe ouders de opvoedingsklus klaren. Op wie doen ze een beroep? Zijn dat hun ouders, familie, buren, vrienden, kennissen of collega's? Of gaan ze te rade bij professionele ondersteu-

ning, lezen ze boeken of halen ze informatie uit de media? Zij plaatst haar onderzoek binnen de sociale-steunbenadering die de kwaliteit en inhoud van relaties binnen sociale netwerken centraal stelt. Uitwisseling van steun is een belangrijke functie van sociale netwerken waarbij doorgaans drie dimensies worden onderscheiden: praktische steun, emotionele steun en sociale activiteiten. Bij praktische steun kun je denken aan de kinderen ophalen uit school of de kinderopvang, kortdurende oppas en logeren. Onder emotionele steun verstaat Bolt het bespreken van alledaagse vragen, even stoom aflazen of horen hoe een ander het doet, tot het bespreken van serieuzere probleemsituaties. Sociale activiteiten zijn de activiteiten die in gezinsverband met derden worden ondernomen.

Ouders selecteren hun gesprekspartners aangezien niet iedereen geschikt is voor een gesprek over opvoeden. De voorkeur gaat uit naar iemand die ouder en kind kennen én die in de dagelijkse praktijk heeft bewezen een goede opvoeder te zijn. Ouders die elkaar als pedagogische vraagbaak gebruiken, kennen elkaar, komen regelmatig bij elkaar over de vloer en hebben elkaar als ouder kunnen observeren en beoordelen. Zo hebben ouders een pedagogisch referentiekader waaraan zij zich kunnen afmeten. Bolt (2000, p. 80) benoemt dit referentiekader als een belangrijke functie van het opvoednetwerk.

Niet alle ouders hebben een adequaat opvoednetwerk. Dit wordt in het huidige beleid onderkend als een belangrijke risicofactor. Het hebben van een opvoednetwerk wordt gezien als een beschermde factor. Dit denken over het opvoednetwerk als beschermende factor kan worden aangescherpt. Van der Pas (2005) noemt het opvoednetwerk een bufferproces tussen on-eindig veel risicofactoren en het ouderlijk

opvoeden. Een ondersteunend opvoednetwerk versterkt het leerproces van ouders. Helaas heeft niet iedereen zo'n netwerk ter beschikking. Dit maakt de ene ouder kwetsbaarder dan de ander voor stagnaties in hun leerproces. Overheidsbeleid zou meer zicht moeten krijgen op verschillen in de kwetsbaarheid van ouders want dit biedt mogelijk aanknopingspunten voor het ontwikkelen van beleid dat ouders op verschillende manieren steunt in hun leerproces. Op basis van Bolts onderzoek aangevuld met andere literatuur onderscheid ik drie aspecten die van invloed zijn op de adequaatheid van het informele opvoednetwerk: de toegang tot een gemengd opvoednetwerk, de bruikbaarheid van het familienetwerk en de grootte van de vragen van ouders.

Toegang tot een gemengd opvoednetwerk

Uit Bolts onderzoek blijkt dat niet alle vaders en moeders een even groot opvoed-

netwerk hebben. De grootte varieerde tussen de 8 en 25 personen en het gemiddelde lag tussen de 8 en 12 mensen (Bolt, 2000). Bij de samenstelling van het netwerk speelt volgens Bolt (2000, p. 184) sekse een belangrijke rol. Het netwerk bestaat uit gezinsleden, familieleden, jarenlange vrienden en vriendinnen, buurtgenoten en ouders van klasgenootjes van de kinderen, oppassen, collega's en professionals. Mannen zijn ondervertegenwoordigd. In de netwerken van vaders zitten naar verhouding meer vrienden, maar toch zijn de vrouwen in de meerderheid. Zij hebben meestal de regie en in eerste instantie bieden andere moeders, vriendinnen, de eigen moeder en zusters praktische en emotionele steun. Niet alle ouders hebben toegang tot een informeel opvoednetwerk. Deze is afhankelijk van twee factoren: opleidingsniveau en gezinsituatie.

Het opleidingsniveau van de ouders heeft invloed op de samenstelling, de grootte en de taakverdeling, aldus Bolt. Wat betreft samenstelling maakt zij onderscheid tus-

sen familienetwerken en gemengde netwerken. Mensen met een hogere opleiding hebben veelal een uitgebreider netwerk van vrienden, collega's, burens en familieleden. Mensen met een lagere opleiding daarentegen hebben een kleiner familienetwerk met een meer omvattende en ongedifferentieerde vorm van ondersteuning. Moeder, zus of tante worden zowel genoemd voor praktische en emotionele ondersteuning als voor het ondernemen van sociale activiteiten. De taakverdeling in grote gemengde netwerken kent meer differentiatie. De buurvrouw biedt praktische steun, vrienden geven emotionele steun en met familie worden sociale activiteiten met het gezin ondernomen, en vrienden en collega's zijn van de partij met individuele sociale activiteiten (Bolt, 2000, p. 185).

De tweede factor die invloed heeft op de toegang tot een opvoednetwerk is de specifieke gezins- of familiesituatie zoals de grootte van het gezin of het ontbreken van een grootmoeder. Moeders met een groot gezin doen minder snel een beroep op een informeel netwerk. Waarschijnlijk

hebben zij het te druk met hun eigen gezinspraktijken en kunnen zij niet voldoen aan de norm van wederkerigheid (Van der Zwaard, 1995, p. 64). Verder zijn alleenstaande ouders zich pijnlijk bewust van het belang van informele ondersteuning, aldus Van der Pas (2003, p. 259). Een competente alleenstaande ouder kan alleen al in paniek raken bij het idee dat hij of zij ziek wordt. Op wie of wat kan hij of zij terugvallen? Zo beschrijft Ineke van der Zande (1998) haar alleenstaande ouderschap als een zware en benauwende verantwoordelijkheid. Juist alleenstaande ouders verkeren relatief vaker in een sociaal isolement en zijn ontevreden over de kwaliteit van hun sociale netwerk (Hortulanus, Machielse, & Meeuwesen, 2003, p. 19; Machielse, 2003, p. 140).

Naast de levenspartner speelt de grootmoeder ook een belangrijke rol in het opvoednetwerk. Als de grootmoeder van moederskant is overleden ontbreekt niet alleen een belangrijke hulpbron maar ook een pedagogische vraagbaak (Edelman, 2006). Kortom, de toegang toe een informeel netwerk verschilt per ouder. De totstandkoming en het onderhouden van een netwerk ligt ingebed in het levensverhaal van ouders: de genoten opleiding, de grootte van het gezin, wel of geen partner hebben, wel of niet kunnen terugvallen op een eigen moeder. Dat ouders toegang hebben tot een opvoednetwerk wil overigens niet zeggen dat dit ook bruikbaar is.

De bruikbaarheid van het netwerk

De bruikbaarheid van vooral het familienetwerk houdt verband met de sociale erfenis. Bolt (2000, p. 9) verstaat onder sociale erfenis de waarden, houdingen en

Bron: JSO expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding

praktijken die mensen van hun ouders overnemen en die ze van betekenis vinden bij de opvoeding van hun eigen kinderen. De betekenisgeving aan de sociale erfenis verschilt per ouder. Bolt onderscheidt er vier: de sociale erfenis kan fungeren als een leidraad, een inspiratiebron, een gemengd genoegen of een last. Voor de ouders die zich afzetten tegen hun sociale erfenis kan het familienetwerk minder bruikbaar zijn. Dit komt ook naar voren in het onderzoek van Dijkstra (2000). Zij heeft onderzocht hoe vrouwen en mannen leven met geweld dat ze als kind in de gezinspraktijk hebben meegemaakt. Geweldervaringen eisen vroeg of laat een grote tol. Contact tussen gezinsleden wordt verbroken, oppervlakkig gehouden of op een laag pitje gezet. Naast geweldservaringen beïnvloeden uithuisplaatsing (Vanhee, Laporte, & Corveleyn, 2001) of ziekte van de ouder (Van Dullemen, 2004) de bruikbaarheid van het netwerk.

De last van de sociale erfenis kan worden gecompenseerd door een betere maatschappelijke positie en een relatie met een partner met een bruikbaar familienetwerk. Een belast verleden in combinatie met weinig maatschappelijke mogelijkheden is beperkend, aldus Bolt. Met name lager opgeleide ouders zijn extra kwetsbaar wanneer de relatie met de familie is verstoord (Bolt, 2000, p. 171). Deze ouders willen hun opvoedkundige vragen niet voorleggen aan hun informele netwerk. Noodgedwongen moeten zij soms een beroep doen op professionele ondersteuning, iets wat volgens Bolt (2000, p. 197) voor hen juist een (te) grote stap is. Een mogelijk gevolg kan zijn dat hun leerproces als opvoeder stagneert omdat zelfs de alledaagse opvoedkundige vragen aan niemand kunnen worden voorgelegd.

Ouders met grote vragen

Naast alledaagse vragen kunnen ouders worstelen met complexe vragen. Van der Pas (2003, p. 183-184) wijst op verschillende achtergronden van wat ik de grote vragen van ouders noem. Ik bespreek achtereenvolgens zes verschillende grote vragen: het puzzelkind, het ontbreken van overeenstemming tussen ouders, een traumatische ervaring met het kind, opspelende emoties als gevolg van een belastende sociale erfenis, ontbrekende innerlijke inspiratie en ten slotte het ongemoeid laten van een inadequaat reagerende mede-opvoeder. Ouders met grote vragen hebben andere steun nodig dan ouders met een klein opvoednetwerk.

De eerste reden waarom ouders grote vragen kunnen krijgen is een puzzelkind: ouders kunnen in de war raken omdat zij – terecht of onterecht – denken dat er iets mis is met hun kind. Zij krijgen geen zicht op hun kind, weten niet precies wat er aan de hand is en verliezen daardoor hun richtingsgevoel tijdens het opvoeden (Van der Pas, 2003, p. 184).

Als twee ouders samen opvoeden dan kunnen zij botsen over wat het juiste gedrag is en hoe en wanneer dat moet worden toegepast. Dit botsen kan leiden tot het tweede fenomeen: ouders bereiken geen overeenstemming over hun kinderen en over het opvoeden wat kan uitmonden in eindeloze ruzies en gevechten (Van der Pas, 2003, p. 184-186).

Traumatisch ouderschap is het derde verschijnsel waardoor ouders grote vragen kunnen krijgen. Zo'n traumatische ervaring kan optreden als een ouder faalt in het bieden van veiligheid. Door schuldgevoelens komt de informatieverwerking van ouders maar matig op gang waardoor zij een ongeschikt opvoedmenu samenstellen voor hun kind (Van der Pas, 2003, p. 123).

Een vierde fenomeen is het opleven van oude pijnplekken. Belastende jeugdervaringen met de eigen ouders kunnen een extra bron van onaangename emoties zijn tijdens het opvoeden waardoor ouders geen zicht krijgen op hun kind. Shapiro (2006a; 2006b; Shapiro, Fraiberg, & Adelson, 2006) ervoer bij het begeleiden van ouders en risicokinderen dat veel ouders druk bezig zijn met hun eigen kwetsbaarheden waardoor ze geen zicht krijgen op hun baby. Wanneer deze kwetsbare ouders wel zicht krijgen op hun kind, worden zij vaak geconfronteerd met een vijfde verschijnsel: zij ontberen een innerlijke inspiratiebron. Zo kunnen kinderen van mishandelende ouders worstelen met de opvoeding van hun eigen kinderen, aldus Dijkstra (2000).

Een zesde en laatste fenomeen is het ontbreken van een wisselwerking tussen ouders. Ouders staan nooit samen in een één-op-één relatie met een kind. Idealiter fungeert een ouder op de voorgrond en de ander op de achtergrond. Ouders wisselen elkaar af, zij kunnen leren van hun verschillende reacties op hun kind of een situatie. Zij kunnen elkaar tot de orde roepen of situaties met elkaar doorspreken. Niet bij alle ouders ontstaat zo'n uitwisseling, aldus Van der Pas (2003, p. 186-187). Een partner kan ervoor kiezen om niet met de andere ouder te discussiëren over zijn disfunctionele gedrag als opvoeder of zijn misleidende deliberaties. Deze keuze kan zijn ingegeven door verschillende redenen zoals een psychiatrisch ziektebeeld, een sociale erfenis of respect voor de goede intenties van de andere ouder. Deze ouders hebben om één of andere reden besloten dat hun partner niet in staat is om te reflecteren op hun standpunt als opvoeder en proberen het beste er van te maken, aldus Van der Pas.

Samengevat: sommige ouders hebben allesbehalve alledaagse vragen over het opvoeden. Hun grote vragen hebben veelal een lange geschiedenis en kennen een eigen logica. Het is de vraag of ouders deze vragen kunnen, durven en willen voorleggen aan hun informele netwerk. Indien zij dat wel doen is het de vraag of ze adequate antwoorden krijgen. Ouders met grote vragen hebben een andere behoefte aan steun bij het opvoeden dan ouders met alledaagse vragen. De overheid zou hier meer oog voor moeten hebben.

Stagnerend leerproces als beleidsprobleem

In beleidsteksten wordt opvoeden impliciet gezien als een leerproces van ouders. Mijn voorstel is om dit impliciete idee nader uit te werken door opvoeden te zien als een leerproces van ouders tot 'goed genoeg'-opvoeders. In dit leerproces speelt het informele opvoednetwerk een belangrijke rol. Hierboven noemde ik twee redenen waardoor het informele netwerk van sommige ouders minder bruikbaar is: minder toegang tot een opvoednetwerk en grote vragen hebben. Op basis daarvan kan een alternatief beleidsverhaal worden ontwikkeld. Het leerproces van ouders kan stagneren, zij kunnen ontheemd raken in het ouderschap doordat zij geen toegang hebben tot een informeel opvoednetwerk of doordat hun netwerk geen bevredigende antwoord kan geven op hun 'grote' opvoedkundige vragen. Ik doe hieronder twee voorstellen als aanvulling van het huidige beleid opvoedingsondersteuning, dat ik om verschillende redenen wil omdopen tot beleid inzake ouderschapsondersteuning (zie Hoek, 2007a).

Mijn eerste voorstel is dat alle ouders gesteund worden bij het op- of uitbouwen

van hun informele opvoednetwerk. Dit uitbouwen van het informele netwerk is niet nieuw: het gebeurt nu al bij verschillende projecten opvoedingsondersteuning zoals Home-start en Moeders informeren Moeders. Nieuw is dat een meer uitgewerkte oorzakelijke betooglijn wordt gepresenteerd die het belang van dit netwerk verder onderbouwt. Mijn voorstel betekent dat het stimuleren van informele netwerkvorming meer aandacht krijgt. Overigens sluit mijn voorstel aan bij de behoefte van ouders: zij geven veelal de voorkeur aan hun informele netwerk boven formele opvoedingsondersteuning. Informele opvoednetwerken hebben ouders veel te bieden. Zij beantwoorden niet alleen alledaagse opvoedkundige vragen, zij bieden ook praktische steun en ontspanning door het gezamenlijk ondernemen van activiteiten. Dit kan simpelweg niet worden geboden door formele opvoedingsondersteuning.

Mijn tweede voorstel is dat ouders met 'grote' vragen meer nodig hebben dan een informeel opvoedingsnetwerk. Zij kunnen baat hebben bij uitwisseling met lotgenoten en steun van ouderbegeleiders. Ouders laat je niet aanmodderen, je ondersteunt hen, en als het leerproces niet snel genoeg verloopt, is het belangrijk dat het kind wordt beschermd tegen ouders die als opvoeders falen. Het idee dat opvoeden een leerproces is voor ouders, betekent dat deskundigen naast kennis over de ontwikkeling van kinderen ook kennis moeten hebben over het leerproces van ouders. Deze kennis moet verder worden ontwikkeld en kan als basis dienen voor het verder uitwerken van beleid dat ouders steunt bij hun leerproces.

Noot

1. Deze typering van pedagogische discoursen ontleen ik aan Wubs (2004)

Literatuur

- Bacchi, C. L. (1999). *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy Problems*. London: Sage Publications.
- Bakker, I. (1993). Opvoedingsvoorlichting in de praktijk, van opvoeding naar opvoedingsondersteuning. *Pedagogisch Tijdschrift*, 2, 139-152.
- Barnes, M. (2006). *Caring and Social Justice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bolt, L. (2000). *Sociale Erfenissen. Oriëntaties van ouders bij het opvoeden*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Dijkstra, S. (2000). *Met vallen en opstaan. Hoe vrouwen en mannen betekenis geven aan geweldservaringen uit hun kindertijd*. Delft: Eburon.
- Doornenbal, J. (1997). De ervaren opvoedingsonzekerheid van moeders en vaders. *Comenius*, 17, 281-292.
- Dulleman van, C. (2004). *Altijd de sterkste thuis. Opgroeien met een zieke ouder*. Zutphen: Uitgeverij Plataan.
- Edelman, H. (2006). *Moeders zonder moeder. Als jij als moeder geen voorbeeld hebt*. Amsterdam: Forum.
- Finch, J. (1989). *Family obligations and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Finch, J., & Mason, J. (1993). *Negotiating Family Obligations*. London: Routledge.
- Hajer, M. A. (1990). *Bias in Environmental Discourse. An analysis of the Acid Rain Controversy in Great Brittan* (Working Paper 30). Leiden: Onderzoekcentrum Sturing en Samenleving, Rijksuniversiteit Leiden.
- Hermanns, J. M. A., Leseman, P., Erp van, M., & Berkenbosch, J. (1994). *Opvoeders helpen opvoeden. Deel1. Vergelijking van de beginsituatie van zeven experimenten opvoedingsondersteuning*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Hoek, M. (2007a). Opvoeden leer je niet in je eentje. Van opvoedingsondersteuning naar ouderbegeleiding. *Ouderschap & Ouderbegeleiding*, 10, 1, pp. 32-44.
- Hoek, M. (2007b). *Ontheemd ouderschap. Beteekenissen van zorg en verantwoordelijkheid in beleidsteksten opvoedingsondersteuning 1980-2003*. Utrecht: nog niet gepubliceerd.
- Hortulanus, R., Machielse, M., & Meeuwesen, L. (2003). *Sociaal Isolement. Een studie over sociale*

contacten en sociaal isolement in Nederland. 's Gravenhage: Elsevier Overheid.

- Jonkers, M. (2003). *Een miskende revolutie. Het moederschap van Marokkaanse vrouwen.* Amsterdam: Aksant.
- Machielse, M. (2003). *Niets doen, niemand kennen. De leefwereld van sociaal geïsoleerde mensen.* 's Gravenhage: Elsevier Overheid.
- Marienu, C., & Joy, S. (2006). Parents as Developing Adult Learners. *Child Welfare*, 85, 5, 767-784.
- Morgan, D. H. J. (1996). *Family Connections. An Introduction to Family Studies.* Cambridge: Polity Press.
- Neale, B. (2000). *Theorizing Family, Kinship and Social Change.* University of Leeds: Working paper 16 ESCR Research group on Care, values and the future of welfare.
- Nijsten, C. (1998). *Opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland.* Assen: Van Gorcum.
- Pas van der, A. (1996). *Naar een psychologie van ouderschap.* Rotterdam: Uitgeversmaatschappij Ad. Donker bv.
- Pas van der, A. (2003). *A Serious Case of Neglect: The Parental Experience of Child Rearing.* Delft: Eburon.
- Pas van der, A. (2005). *Eert uw vaders en uw moeders. Opvoedproblemen nader verklaard.* Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Pas van der, A. (2007). Beseffen alle ouders wat verantwoordelijk-zijn voor een kind is? Twee antwoorden op een strikvraag. In A. Pas van der (Ed.), *Theorie en praktijk ter discussie. Een keuze uit lezingen en artikelen 1999-2006* (7 ed.). Amsterdam: SWP.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland.* Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., & Distelbrink, M. (2000). Opvoedingsondersteuning: vraag en aanbod. In T. Pels (Ed.), *Opvoeding en integratie* (p. 172-203). Assen: Van Gorcum.
- Rispens, J., Hermanns, J. M. A., & Meeus, W. H. J. (1996). *Opvoeden in Nederland.* Assen: Van Gorcum.
- Sevenhuijsen, S. (1996). *Oordelen met zorg. Feministische beschouwingen over recht, moraal en politiek.* Amsterdam, Meppel: Boom.
- Sevenhuijsen, S. (2000). *De plaats van zorg. Over de relevantie van zorgethiek voor sociaal beleid.* Utrecht: Universiteit van Utrecht (Oratie).
- Sevenhuijsen, S. (2004). Trace: a Method for Normative Policy Analysis from the Ethic of Care. In A. Svab (Ed.), *The Heart of the Matter. The Contribution of the Ethic of Care to Social Policy in Some New EU Member States* (p. 13-46). Ljubljana: Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies.
- Shapiro, V. (2007). Over gloednieuwe gezinsvormen en het belang van vertelverhalen. *Ouderschap & Ouderbegeleiding*, 10, 1, 48-62.
- Shapiro, V. (2006a). De ouderbegeleidende positie bewaken wanneer een kind in gevaar is. *Tijdschrift Ouderschap en Ouderbegeleiding*, 9, 3, 199-212.
- Shapiro, V. (2006b). Ouders laat je nooit alleen aanmodderen. *Tijdschrift Ouderschap en Ouderbegeleiding*, 9, 3, 213-224.
- Shapiro, V., Fraiberg, S., & Adelson, E. ([1980](2006)). Billy: Ouder-kindpsychotherapie bij een baby die gevaarlijk ondervoed is. *Lekkerkerk Lecture 2006, eigen beheer Alice van der Pas*, 9-33.
- Stone, D. (1997). *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making.* New York – London: W.W. Norton & Company.
- Tronto, J. (1993). *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care.* New York: Routledge.
- Tronto, J. (1995). Care as a Basis for Radical Political Judgments. *Hypatia*, 10, 2, 141-149.
- Vanhee, L., Laporte, K., & Corveleyn, J. (2001). *Kansarmoede en opvoeding: wat de ouders erover denken.* Leuven: Garant.
- Wubs, J. (2004). *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999.* Assen: Van Gorcum.
- Zande van der, I. (1998). Moederschap als bestemming. In F. Leenders (Ed.), *Mijn eigen kind is een ander verhaal. Professionals over hun ervaring als opvoeder* (pp. 67-78). Maarssen: Elsevier/De Tijdstroom.
- Zeijl, E., Crone, M., Wiefferink, K., Keuzenkamp, S., & Reijneveld, M. (2005). *Kinderen in Nederland.* Den Haag: SCP.
- Zwaard van der, J. (1995). *Hoe vrouwen moederen. Buurtgesprekken over opvoeding.* Utrecht: Uitgeverij SWP.